

*Баиук Н. П.,
старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

КОНЦЕПТ *GELD*/ГРОШІ В ПАРЕМІЯХ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Анотація. У статті досліджується концепт Geld/гроші в пареміях української та німецької мов, у яких найбільш яскраво представлений національний спосіб світосприйняття, репрезентовано менталітет, психологію етносу, його морально-етичні норми та ціннісні орієнтири. Установлено, що понятійний складник концепту, який утворює ядро, в обох мовах має синонімічні номінації та є доволі схожим. До національних компонентів концепту Geld/гроші належать назви грошових одиниць або їх номіналів, як актуальних, так й архаїчних. Проведений аналіз паремій німецької та української лінгвокультури показав, що гроші, з одного боку, є надзвичайно важливими в житті людини, за них майже все можна купити, з іншого боку, такі духовні цінності, як дружба, кохання, честь, розум, мужність, можуть домінувати над грошима. У ставленні до грошей проявляються людські якості, що можуть бути як позитивними, так і негативними. В обох етнокультурах виражається позитивне ставлення до грошей, набутих чесною працею, які забезпечують добробут, і засуджуються такі риси характеру людини, як скупість, жадібність, марнотратство. Українській етнокультурі притаманна віра в те, що добробут людини залежить від Бога, який у більшості випадків допомагає бідним, а нечиста сила – багатим, проте людина теж повинна докладати зусиль для досягнення добробуту. У німецькій етнокультурі домінантною цінністю є заощадливість, яка позитивно оцінюється й в українській етнокультурі, проте менш представлена в пареміях.

Ключові слова: концепт «гроші», грошова одиниця, паремія, етнокультура, етномаркери, національні цінності.

Постановка проблеми. Одним із найбільш поширених напрямів лінгвістичних досліджень у рамках антропоцентричної парадигми є вивчення мовної репрезентації окремих концептів, що говорить про становлення відносно нової наукової дисципліни лінгвоконцептології, яка виникла на стику лінгвокогнітології, лінгвокультурології, лінгводискурсолонії та інших споріднених дисциплін і намагається по-новому подивитись на такі проблеми, як система і структура мови, мова та пізнання, мова та мислення, мова та її користувач. Методологічним фундаментом лінгвоконцептології є тріада «форма – зміст – функція» в міждисциплінарній перспективі, при цьому лінгвоконцептологія повертається до кожної частини із цієї тріади різними гранями і знаходить власний та оригінальний спосіб перекинути місток між формою й лінгвосеміотикою, між змістом і лінгвокогнітологією/лінгвокультурологією, між функцією й лінгвопрагматикою/лінгводискурсолонією. Радіальні вектори розходяться в різні боки від цього центру наукової рефлексії, утворюючи концентричні кола знань, які є живильним середовищем і двигуном лінгвоконцептології [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в галузі концептології переживають останніми роками справжній бум. Найбільш ґрунтовним дослідженням концеп-

тів у вітчизняному мовознавстві, на нашу думку, є монографія А.М. Приходька «Концепти і концептосистеми» (2013), у якій розглядається концепт як багатовимірне ментальне утворення, лінгвокогнітивна таксономія концептів, семіотична реалізація концептів, концепт у ракурсі лінгвокультурології, системна організація концептокорпусу, трансформація концептосистем і трансфер концептів. Ірина Фісак у статті «Категорія «концепт» у сучасному науковому дискурсі» (2014) проаналізувала визначення концепту різних науковців і спробувала визначити концепт як літературознавчу категорію. Вона також зазначає, що кожен концепт як складний ментальний комплекс, крім смислового наповнення, містить ще й оцінку, ставлення людини до об'єкта, а також інші компоненти відповідно до їх рівня в семантичній структурі концепту: загальнолюдський або універсальний; національно-культурний (зумовлений життям людини в певному культурному середовищі); соціальний (визначається належністю людини до певного соціального прошарку); груповий (зумовлений належністю людини до певної вікової та статевий групи); індивідуально-особистісний (формується під впливом особистісних особливостей: освіти, виховання, індивідуального досвіду, психофізіологічних особливостей) [10].

Питання концепту відображено також у наукових публікаціях останніх років таких дослідників, як М. Зеленцова «Аналіз фразеологічних номінацій концепту гроші (на матеріалі фразеологізмів та прислів'їв української, російської і англійської мов)» (2011), Г. Малиновська «Концепт «гроші» в українській мовній картині світу» (2010), Н. Макаренко «Концепт GELD у німецькомовній науковій картині світу» (2016). Проте, незважаючи на величезну кількість наукових досліджень концепту, нині не існує єдиного погляду щодо визначення цього терміна. В. Манакін виокремлює два підходи до розуміння концепту. У когнітивній лінгвістиці та психології «концепт – це одиниця ментальності, свідомості, пам'яті, якою оперує людина в процесі мислення і за допомогою якої здійснюється, зберігається та відображається зміст досвіду та знань». У лінгвокультурології – «це одиниця, яка виражає етнонаціональну специфіку й вербалізується у словах, фразеологізмах та інших мовних засобах» [7, с. 70].

Актуальність дослідження зумовлена передусім тим, що гроші є невід'ємною частиною нашого життя й посідають чільне місце в системі людських цінностей, а також тим, що аналіз лінгвокультурного концепту *Geld/groші* проводиться на основі паремійного фонду німецької та української мов. Паремії мають доволі довгу, інколи тисячолітню історію, а тому в них «найбільш яскраво представлено національний спосіб світосприйняття, репрезентовано національний світ, у якому злиті воедино людина та історичне природне оточення, що впливає на соціальну психологію етносу, формує національний характер та визначає спрямованість його практичної діяльності»

[4, с. 60]. Інколи тільки здається, що є взаєморозуміння під час міжкультурної комунікації, як одномовній, так і тій, що здійснюється через перекладача. Це пов'язано з тим, що комуніканти оперують концептами, які на перший погляд є універсальними, проте при співставленні їхньої мовної об'єктивації в обох мовах виявляється національно-культурна специфіка цих концептів, зумовлена відмінностями в шкалі цінностей національно-культурних спільнот і, зрештою, відмінностями менталітетів, які проявляються в комунікативній поведінці носіїв мови й культури.

Мета статті полягає в зіставленні паремій німецької та української мов, які об'єктивують концепт *Geld/гроші*, та виявленні його універсальних і культурно-специфічних компонентів.

Виклад основного матеріалу. Назва концепту в німецькій мові *Geld* походить від загальногерманського слова, яке означало «культурний внесок, податок», у давньверхньонімецькій мові *gelt* означало «плата», «платіж», «відшкодування». З XIV століття з'являється значення «засіб платежу», яке закріплюється в німецькій мові [8, с. 123].

Сучасні німецькомовні лексикографічні джерела дають таке визначення *Geld*: «1. (ohne Plural) in staatlicher Auftrag aus Metall geprägtes oder auf Papier gedrucktes Zahlungsmittel; 2. (Plural) größere (von einer bestimmten Stelle stammende, für einen bestimmten Zweck vorgesehene) Summe». В українській мові *гроші* – це «1. металеві і паперові знаки, що є мірою вартості при купівлі і продажу; 2. капітал, статок». Як видно з наведених вище дефініцій, понятійний складник концепту *Geld/гроші* є доволі схожий в обох мовах, вони є засобом платежу, проте в німецькій мові зазначається, що вони випускаються державою. У німецькій мові існує як одиниця, так і множина іменника *Geld*, при цьому *Gelder* (у множині) має значення: значна сума грошей, яка витрачається з певною метою.

В українській мові концепт *гроші* репрезентують різні номінації як засіб матеріалізації мовної свідомості українців, демонструючи різну концептуалізацію поняття *гроші* [6, с. 77]. Концепт *гроші* в пареміях української мови об'єктивується родовою назвою *гроші* (*Людина без грошей, як птах без крил; Рахуй гроші стиха, не знатимеш лиха*) та видовими назвами грошових одиниць або їх номіналів, як актуальних, так й архаїчних, у яких лексема *гроші* представлена національними компонентами: *копійка, карбованець, гривня, п'ятак, гріш, шеляг, шаг, срібняк*. (Діла на копійку, а балачок на карбованець; Скупого душа дешевше гроша.) Синонімічними назвами родового поняття *гроші* в українській мові можуть бути також нейтральні слова *золото* (в значенні «золоті монети, гроші»), *срібло* («гроші зі срібла»), *клад* («гроші»), *казна* («гроші»): *Золото не говорить, а чудеса творить; Не потрібен і клад, коли у чоловіка з жінкою лад; Нащо мені казна, коли жінка без ума*. Дещо стилістично обмеженою в уживанні, на думку Л. Корневої, є синонімічна номінація родового поняття *гроші* такими емоційно-експресивними, стилістично забарвленими словами, як *купило* (жарт., розм.. «гроші») та *побренькачі* («дзвінка монета, гроші»): *Купив би та купила нема; Аби були побренькачі, то будуть і послухачі* [5, с. 87].

У німецьких пареміях концепт *Geld*, як і в українській мові, представлений родовим поняттям *Geld* (*Das liebe Geld kann alles*) і видовими репрезентантами назвами грошових одиниць (національними компонентами): *Pfennig, Groschen, Taler, Mark, Gulden, Kreuzer* (*Wer Pfennig nicht ehrt, ist des Talers*

nicht wert; Besser heute ein Groschen, als morgen ein Gulden). Проте в німецькій мові існує понад 100 лексем, які є прямими або переносними номінаціями лексеми *Geld*, більшість із яких є стилістично забарвленими та зустрічаються в розмовній мові: *Mammon, Kies, Knete, Kohle, Koks, Piepen, Pulver, Schotter, Pinke, Lappen, Asche, Mäuse, Kröten, Mücken, Draht, Flocken, Knöpfe, Blüte (Falschgeld)* і в мові аргю (жаргон злодіїв): *Moos, Zaster: Ohne Moos ist nicht los; Ohne Knete keine Fete*.

Оскільки менталітет народу виявляє себе в культурі, матеріалізується у способі життя, традиціях, цінностях, нормах поведінки й мові, відповідно, відображається в пареміях, спробуємо зіставити ціннісні орієнтири двох лінгвокультур і виявити особливості світобачення, стереотипи поведінки та морально-етичні норми, які пов'язані з грошовими відносинами й виражають ставлення представників цього етносу до грошей. Розглянемо найбільш поширені семантичні групи в українській і німецькій мовах. Найбільш значною серед німецьких паремій виявилася семантична група, яка демонструє всемогутність грошей: *Geld regiert die Welt; Geld ist die Lösung aller Probleme; Geld ist alles, und ohne Geld ist alles nichts; Geld öffnet alle Türen; Wenn es Geld gibt, beugt sich die ganze Welt vor; Wer Geld hat, wird überall verstanden; Viel Geld, viel Freunde; Wo Geld redet, muss Verstand schweigen*.

В українських пареміях значно менш представлена всемогутність грошей: *Де гроші говорять, там правда мовчить; Гроші відмикають усі двері; Гроші сила: одних підкуплять, других напоють, третім лиха накоять*.

До однієї з найважливіших домінант німецької етнокультури можна зарахувати «заощадливість», яка бере участь у конструюванні формули німецької ментальності [9, с. 124], має позитивну конотацію й саме тому зафіксована у великій кількості німецьких паремій про гроші: *Gelder soll man sparen; Wer einen Groschen spart, hat zwei verdient; Ein Groschen zum andern wird mit der Zeit ein Schatz; Wer den Pfennig nicht spart, kommt nicht zum Groschen; Erst müssen die Pfennige sich sammeln, ehe die Taler wachsen; Sparen ist verdienen; Ein ersparter Pfennig ist zweimal verdient*. У німецькій мові існує навіть іменник для позначення особи, яка заощаджує, *Sparer*, який має також значення «вкладник банку або ощадкаси». Заощадливість в українській культурі оцінюється також позитивно, проте не є домінантною цінністю, а тому не дуже широко представлена в українських пареміях: *Усякі гроші хороші, та бережи їх про чорний день. Хто змолоду гроші береже, той на старість в нужді не живе*. В українців гроші більше заощаджують на чорний день, на випадок неприємностей, на старість. Такі паремії також зустрічаються й у німецькій мові (*Weißes Geld für den schwarzen Tag; Wer heute spart, hat morgen etwas*), проте вони не є численними. На цьому тлі дещо дисонансом звучать поодинокі німецькі паремії, які засуджують заощадливість: *Wer spart für morgen, spart für Mäuse*. Як бачимо зі зіставлень німецьких та українських паремій про заощадливість, багато з них називають грошові одиниці, які існували в різні епохи цього етносу, і часто відмінності полягають лише в різних назвах грошових одиниць, які в цьому випадку є етномаркерами.

У ставленні до грошей проявляються людські якості, які можуть бути як позитивними, так і негативними. Найчисленнішою в українській мові є група паремій, яка засуджує такі людські вади, як жадібність і скупість (*За копійку аж труситься; Скупому душа дешевше гроша*), марнотратство (*Хто грошам не знає ціни, тому не уникає бідності*), лінощі (*У лінового*

слід по золотому), заздрощі (*Бабина гривня усім людям дивна*), безчесність і підступність (*Не має честі ні на грейцар; Москаль і лях один шеляг*), брехливість (*Стільки правди, як в шелягу сребра*), хвалькуватість і зарозумілість (*На копійку написвся, а на руб похвалився; На грош амуніції, на десять амбіції*), дурість (*Дурному і гроші не допоможуть*), надмірна балакучість або мовчання (*І за гроші від нього слова не виманиш*) [6, с. 79].

Німецька пареміологія також висміює негативні риси людей, зокрема жадібність, скупість, марнотратство: *Geiz bringt Not ins Haus; Geiz ist die größte Armut; Ein Geizhals hört lieber Taler klingen, als die Lerche singen; Ein Geizhals ist auf der Seite taub, wo er's Geld hat; Ein Geizhals macht viel Geschrei, gibt er einen Pfennig oder zwei*. Як бачимо, в німецькій пареміології часто скупість порівнюється з бідністю, а скнара охочіше слухає дзвін талерів, ніж спів жайворонка, і навіть глухий на одне вухо, для нього єдине щастя в житті – це володіння грошима, справжню насолоду він отримує лише тоді, коли чує, як дзвенять монети. Марнотратство – це також вада людини, яка засуджується в німецькій етнокulturі, і людина, яка витрачає занадто багато грошей, навіть не потребує гаманця: *Wer einen Groschen einnimmt und vier ausgibt, braucht keine Börse*. Інколи паремії навіть порівнюють марнотратника зі скнарою, при цьому обидва мають негативну оцінку: *Der Verschwender breitet das Geld aus wie ein Mist, der Geizige sammelt den Mist wie Geld* [2].

Як в українській, так і в німецькій пареміології засуджується позичання грошей: *Коли хоч приятеля позбутися, то позич йому грошей; Wer einen Feind haben will, muss jemandem Geld leihen*, при цьому використовується протиставлення: в українській мові, позичивши гроші, можна втратити друга, а в німецькій мові – здобути ворога.

В українській мові зустрічається багато паремій, які виражають позитивне ставлення до грошей, набутих важкою, чесною працею, що приносять винагороду та забезпечують добробут. Раніше при цьому досить важливу роль відігравали ремесла, що також відображено в пареміях як української (*У коваля що стук, то гривня*), так і німецької (*Mit einem Handwerk kommt man weiter als mit tausend Gulden*) мов.

Варто відзначити також великий вплив християнства на формування паремійного фонду про гроші. Українській етнокulturі притаманна віра в те, що добробут людини залежить від Бога, який у більшості випадків допомагає бідним, а нечиста сила – багатим (*Багатому й чорт гроші носить; Побий того, Боже, в кого багато грошей*), але потрібно й самому докласти зусиль для досягнення власного добробуту: *Боже поможи, а сам не лежи; Хто не дрімає, тому Бог помагає; Роби, небоже, то й Бог допоможе* [6, с. 81], про що знаходимо підтвердження й у німецькій мові: *Die Götter geben ihre Güter keinem Faulen*.

Хоча гроші в житті людини відіграють дуже важливу роль, проте більш значущими за гроші для української ментальності є такі речі, як воля, родина, кохання, розум, здоров'я, честь, час, ім'я, щастя, дружба, доля, добре слово [6, с. 80]: *За гроші не купиш ні батька, ні матері, ні родини; Розум за гроші не купиш; Бережи час, час за гроші не купиш; Найбільше багатство – здоров'я; Добре слово краще, ніж готові гроші; Справжнього друга за гроші не купиш; Ліпше розум, як готові гроші*. У німецькій ментальності вище за гроші можуть цінуватись кохання, честь, мужність, щастя, друзі, час, добре ім'я, що знаходить підтвердження в німецьких пареміях: *Geld kann viel, Liebe alles; Geld macht nicht glücklich; Geld verloren, nichts verloren, Mut verloren, viel verloren, Ehre verloren alles verloren;*

Freunde sind über Gold und Silber; Zeit ist Geld; Ein guter Name ist besser als Silber und Gold. У разі зіставлення цих паремій можна говорити, що українська пареміологія більш багата на паремії, в яких інші цінності протиставляються грошам.

Висновки. Опрацювавши паремійний матеріал української та німецької мов, у якому концепт *Geld/groші* представлений як експліцитно, так й імпліцитно, можемо резюмувати, що ядро концепту, тобто понятійний складник, є схожим в обох мовах, розбіжності більше спостерігаються в образних і ціннісних складниках концепту. Дуже часто в пареміях згадуються грошові одиниці, які надають додаткову інформацію щодо історії та культури народу та є етномаркерами. В обох етнокulturaх, з одного боку, відзначається всемогутність грошей, з іншого боку, духовні цінності етносу, такі як родина, кохання, честь, мужність, оцінюються вище за матеріальні статки. Як в українських, так і в німецьких пареміях засуджується скупість, жадібність, марнотратство. До доміант німецької етнокultura можна зарахувати заощадливість, яка широко представлена в паремійному фонді німецької мови, також позитивно оцінюється й в українській етнокulturaх, проте менш представлена.

Література:

1. Байер Х., Байер А. *Немецкие пословицы и поговорки*: сборник. Москва: Высш. шк., 1989. 392 с.
2. Бредис М.А. Представления о денежных отношениях в пословицах (На материале русского, латышского, литовского, немецкого, немецкого и английского языков). URL: <https://docplayer.ru/65662100-Bredis-mihail-alekseevich.html>.
3. Кіт Л. Особливості фразеологізмів з компонентом «грошова одиниця» в сучасній німецькій мові та відображення в них національних рис характеру. URL: <http://dspace.kspu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/1890/1...pdf>.
4. Колоїз Ж.В. Українсько-німецькі пареміологічні паралелі. URL: <http://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/371/313>.
5. Корнева Л.М. Гроші у фразеологізмах: номінації та репрезентовані цінності. *Філологічні науки*. 2015. Вип. 20. С. 86–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2015_20_15.
6. Малиновська Г. Концепт «гроші» в українській мовній картині світу *Українська мова*. 2010. № 4. С. 75–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrn_2010_4_9.
7. Манакин В.М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
8. Медведева Т.С. К вопросу о сопоставлении лингвокультурных концептов. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/k-voprosu-o-sopostavlenii-lingvokulturnyh-kontseptov>.
9. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск: Белая Е.А., 2013. 307 с.
10. Фісак І. Категорія «концепт» у сучасному науковому дискурсі. URL: <http://dspace.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/4168/1/Fisak.pdf>.

Башук Н. П. Концепт Geld/деньги в пареміях немецкого и украинского языков

Анотация. В статье исследуется концепт Geld/деньги в пареміях украинского и немецкого языков, в которых наиболее ярко представлен национальный способ мировосприятия, репрезентованы менталитет, психология этноса, его морально-этические нормы и ценностные ориентиры. Установлено, что понятийная составляющая концепта, которая образует ядро, в обоих языках имеет синонимические номинации и является весьма сходной. К национальным компонентам концепта Geld/деньги относятся названия денежных единиц или их номиналов, как актуальных, так и архаичных. Проведенный анализ паремий немецкой и украинской

лингвокультур показал, что деньги, с одной стороны, чрезвычайно важны в жизни человека и за них почти всё можно купить, с другой стороны, такие духовные ценности, как дружба, любовь, честь, ум, мужество, могут доминировать над деньгами. В отношении к деньгам проявляются человеческие качества, которые могут быть как положительными, так и отрицательными. В обеих этнокультурах выражается положительное отношение к деньгам, приобретенным честным трудом, которые обеспечивают благосостояние, и осуждаются такие черты характера человека, как скупость, жадность, расточительность. Украинской этнокультуре присуща вера в то, что благосостояние человека зависит от Бога, который в большинстве случаев помогает бедным, а нечистая сила – богатым, однако человек тоже должен прилагать усилия для достижения благосостояния. В немецкой этнокультуре доминантной ценностью является экономность, которая положительно оценивается и в украинской этнокультуре, однако менее представлена в паремиях.

Ключевые слова: концепт «деньги», денежная единица, паремия, этнокультура, этномаркеры, национальные ценности.

Bashuk N. Concept Geld/money in Ukrainian and German paroemias

Summary. The given article highlights the peculiarities of the concept GELD/MONEY functioning in Ukraini-

an and German paroemias. The latter represent worldview, mentality, ethnic psychology as well as moral values typical of a nation. It has been identified that the notional component of the concept being analysed which forms its core is similar in both languages and has common nominations. Among the national constituents of the concept GELD/ MONEY we have singled out both modern and archaic names of monetary units and their parts. The analysis of the Ukrainian and German linguistic cultures carried out has proved that, on the one hand, money is of vital importance for any person and it is possible to buy a lot of things for it, but at the same time, such morally valuable things as friendship, love, honour and courage can outweigh money. People's attitudes to money show off their moral values, which can be either positive or negative. Both ethnic cultures have positive attitude to money earned fairly for welfare provision and criticize such traits of character as greed, parsimony and squandering. It is typical of the Ukrainian culture to believe that our welfare depends on God who mainly helps the poor whereas the rich get assistance from devilry. But in any of the instances people should work in order to be wealthy. The German ethnic culture is dominated by thriftiness which is positively accepted by the Ukrainian ethnic culture as well, thus this peculiarity is not as widely used in paroemias as in the German language.

Key words: concept MONEY, monetary unit, paroemia, ethnic culture, ethnic markers, national values.